Д43

3693-р

Міністерство освіти і науки України
Національний педагогічний університет імені М. П. Драгоманова

ДЗЮБЕНКО НАТАЛІЯ МИКОЛАЇВНА

УДК 373.5.015.311:33 (043.3)

ПЕДАГОГІЧНІ УМОВИ ФОРМУВАННЯ ЕКОНОМІЧНОЇ КУЛЬТУРИ СТАРШОКЛАСНИКІВ

13.00.07 – теорія і методика виховання

Автореферат дисертації на здобуття наукового ступеня
кандидата педагогічних наук

НБ НПУ ім. М.П.Драгоманова

Київ – 2013

Дисертацією є рукопис.

Робота виконана в Національному педагогічному університеті імені М.П.Драгоманова, Міністерство освіти і науки України.

Науковий керівник – доктор педагогічних наук, професор
Шпак Олександр Тихонович,
Національний педагогічний університет
імені М.П. Драгоманова, професор кафедри
теорії та історії педагогіки

Офіційні опоненти: доктор педагогічних наук, доцент
Тернопільська Валентина Іванівна,
Житомирський військовий інститут
імені С.П.Корольова
Національного авіаційного університету,
заступник директора ННП
з виховної роботи та роботи
зі студентськими організаціями

кандидат педагогічних наук
Булавенко Світлана Дмитрівна,
гімназія № 3 м. Ніжина,
учитель економіки та географії

Захист дисертації відбудеться «17» жовтня 2013 року о 14 годині на засіданні спеціалізованої вченої ради К 26.053.09 в Національному педагогічному університеті імені М.П. Драгоманова за адресою: 01601 м. Київ, вул. Пирогова, 9.

З дисертацією можна ознайомитись у бібліотеці Національного педагогічного університету імені М.П. Драгоманова (01601 м. Київ, вул. Пирогова, 9).

Автореферат розісланий «16» вересня 2013 року.

Учений секретар
спеціалізованої вченої ради Л.М. Вольнова

ЗАГАЛЬНА ХАРАКТЕРИСТИКА РОБОТИ

Актуальність теми. Сучасний етап розвитку незалежної України характеризується значними трансформаційними процесами в соціально-економічній сфері, оновленням структури ринкових відносин, посиленням уваги до системи формування конкурентоспроможності молодих громадян та їх здатності до повноцінної життєдіяльності в суспільстві при нових економічних умовах. Перехід до регульованої ринкової економіки змінює пріоритети освітньої політики, передбачаючи формування в особистості відповідних економічних знань, досвіду економічної поведінки та економічної культури в цілому. Враховуючи той факт, що освіта є своєрідним інтелектуальним фундаментом і водночас показником якості життя суспільства, розв'язання означеної проблеми повинне стосуватися, насамперед, освітньої системи.

Важливим фактором, що засвідчує актуальність зазначеного питання, є наявність соціального замовлення, суть якого відображено в Законі України «Про освіту» (2012 р.), Національній доктрині розвитку освіти України у XXI столітті (2002 р.), Концепції громадянського виховання особистості в умовах розвитку української державності (2005 р.), Концепції розвитку економічної освіти України (2004 р.), Програмі економічних реформ на 2010 – 2014 роки «Заможне суспільство, конкурентоспроможна економіка, ефективна держава».

У цьому контексті набуває актуальності проблема формування економічної культури старшокласників загальноосвітньої школи. Саме в юнацькому віці найбільш активно формується соціальна зрілість, соціальний досвід, проявляється свідомий пошук свого місця в соціально-економічному просторі. Сучасні старшокласники – це значний людський ресурс майбутніх соціально-економічних перетворень країни, її інтелектуальний та виробничий потенціал, і саме від рівня їхньої підготовленості до самореалізації в умовах ринку, знання законів ринкової економіки значною мірою залежатиме розв'язання питань економічної стабільності в Україні.

Вивчення проблеми формування економічної культури особистості знайшло своє відображення в загальнотеоретичних працях І.Ісаєва, В.Сластьоніна, К.Старченко, Л.Чеботарьової, Є.Шиянова та ін.; у психолого-педагогічних дослідженнях різних аспектів економічного виховання та економічної освіти старшокласників (Н.Атоєва, С.Булавенко, Л.Денисенко, Д.Закатнова, А.Нісімчука, Л.Новікової, О.Падалки, О.Шпака та ін.).

Окремі напрями навчально-виховної роботи зі старшокласниками розкрито в дисертаціях різних авторів, зокрема: О.Артюхова, А.Ковальова, Л.Корінна, Г.Коссака, обґрунтували шляхи формування окремих якостей особистості старшокласників у діяльності; Л.Середюк – педагогічні умови оптимізації процесу особистісного самовираження старшокласників; В.Тернопільська – зміст, форми та методи формування соціальної відповідальності старшокласників; Н.Тимощук і С.Гармаш – соціально-педагогічні умови особистісно-орієнтованого виховання та самореалізації особистості старшокласника тощо.

Значний інтерес викликали дослідження, присвячені економічному вихованню та освіті старшокласників у процесі вивчення різних навчальних дисциплін

(О.Надточиєва, О.Плахотник, І.Смолюк, Л.Чеботарьова та ін.); виявленню специфіки економічної освіти та виховання у зв'язку з підготовкою молоді до підприємницької діяльності в нових соціально-економічних умовах (В.Дрижак, В.Загривий, О.Камишанченко, Ю.Кирильчук, С.Лукаш, Л.Мачулко, С.Мельников, Р.Пустовійт та ін.). Основні ідеї організації системи економічної підготовки учнів у процесі суспільно корисної виробничої діяльності висвітлено у працях М.Вачевського, Л.Куракова, Л.Мельникової, Н.Рябініної та ін.; організації профорієнтаційної роботи у процесі економічного виховання присвятили свої дослідження Ю.Васильєв, К.Вербовий, П.Йовашвілі, А.Сазонова, Б.Шемякін та ін.; на економічному вихованні в сім'ї загострюють увагу дослідники О.Варецька, А.Макаренко, Б.Чернишов та інші.

Незважаючи на значну кількість наукових праць, в яких висвітлено різні аспекти формування економічної культури особистості, проблема визначення та впровадження педагогічних умов формування економічної культури старшокласників у навчально-виховний процес загальноосвітніх навчальних закладів потребує комплексного вирішення.

Ґрунтовний аналіз порушеного питання, вивчення наукових праць з питань економічної освіти дозволили виявити низку *суперечностей* між:

– потребами держави в конкурентноспроможних, економічно освічених громадянах і відсутністю системи формування економічної культури учнівської молоді в загальноосвітній школі;

– прагненням старшокласників загальноосвітніх навчальних закладів до оволодіння економічною освітою і реальним станом виховної роботи з даною категорією учнів за означеним напрямом;

– змістом економічного виховання та формами й методами навчально-виховної діяльності, які мають відповідати вимогам змістового оновлення.

Об'єктивна суспільна значущість і недостатній рівень теоретичної обґрунтованості та практичного розв'язання проблеми формування економічної культури старшокласників зумовили вибір теми дисертаційного дослідження: ***«Педагогічні умови формування економічної культури старшокласників».***

Зв'язок роботи з науковими програмами, планами, темами. Дисертаційне дослідження виконане відповідно до тематичного плану науково-дослідної роботи кафедри теорії та історії педагогіки Національного педагогічного університету імені М. П. Драгоманова і є складовою комплексної проблеми «Теорія та технологія навчання і виховання в системі освіти: зміст, форми, методи і засоби фахової підготовки вчителя».

Тему дисертаційної роботи затверджено Вченою радою Національного педагогічного університету імені М.П.Драгоманова (протокол № 14 від 24.06.2010 р.) і узгоджено в Міжвідомчій раді з координації наукових досліджень з педагогічних і психологічних наук в Україні (протокол № 9 від 21.12.2010 р.).

Мета дослідження – здійснити аналіз проблеми формування економічної культури старшокласників та виявити, теоретично обґрунтувати й експериментально перевірити ефективні педагогічні умови і технологію реалізації даного процесу.

Відповідно до мети визначено такі **завдання дослідження:**

1. Здійснити теоретико-методичний аналіз проблеми формування економічної культури особистості і визначити сутність базових наукових понять та особливості формування економічної культури старшокласників.

2. Визначити критерії, показники і виявити рівні сформованості економічної культури старшокласників загальноосвітньої школи.

3. Розробити та впровадити педагогічні умови формування економічної культури старшокласників.

4. Розробити технологію та експериментально перевірити її ефективність у спроектованих педагогічних умовах формування економічної культури старшокласників.

Об'єкт дослідження – процес формування економічної культури старшокласників.

Предмет дослідження – педагогічні умови, зміст, форми і методи формування економічної культури старшокласників у навчально-виховному процесі загальноосвітніх навчальних закладів.

З метою розв'язання окреслених завдань використано комплекс ***методів дослідження***: *теоретичні* – аналіз, синтез, порівняння, узагальнення наукових ідей, що дозволило з'ясувати зміст базових понять дослідження і здійснити теоретичне моделювання й обґрунтування теоретичних засад дослідження; *емпіричні* – наративні методики з метою вивчення практики формування економічної культури; анкетування, тестування, діагностичні бесіди, незалежне експертне оцінювання та аналіз педагогічних ситуацій дозволили визначити рівні сформованості економічної культури старшокласників; обсерваційні методи (включене та опосередковане спостереження) сприяли моніторингу ефективності впровадження технології формування економічної культури старшокласників; *педагогічний експеримент* (констатувальний, формувальний, контрольний) забезпечив упровадження запропонованих змісту і методів технології формування економічної культури старшокласників та перевірку ефективності дії педагогічних умов, які сприяють успішному формуванню економічної культури у навчально-виховному процесі загальноосвітнього навчального закладу; *інтерпретаційно-описові* – кількісний та якісний аналіз емпіричних даних, за допомогою яких здійснювалася перевірка результативності дослідно-експериментальної роботи; *статистичні методи* (ранжування, встановлення коефіцієнтної шкали) для виявлення залежностей між досліджуваними явищами та процесами.

Теоретико-методологічну основу дослідження становлять: положення філософської і педагогічної антропології про людину як суб'єкта розвитку (Б.Ананьєв, В.Андрущенко, М.Бердяєв, І.Зязюн, В.Кремень та ін.); теорія ціннісних орієнтацій особистості (І.Бех, Є.Бондаревська, М.Нікандров, Н.Щуркова та ін.); положення теорії пізнання щодо економічної культури як складної та багатозначної системи з властивими їй підсистемами (теорія систем В.Кузьміна, В.Садовського, О.Ракітова та ін.); положення про розвиток пізнавальної діяльності школярів (А.Алексюк, В.Онищук, Н.Половнікова, Г.Щукіна та ін.); положення і методичні підходи щодо економічної освіти молоді (С.Булавенко, В.Зайчук, В.Маслов, А.Нісімчук, І.Смолюк, О.Шпак та ін.); загальні засади впровадження організаційних форм, методів і технологій виховання та формування культури особистості засобами

виховної роботи (А.Капська, В.Лозова, Д.Пащенко, А.Рижанова, Ю.Руденко, Н.Чернуха та ін.).

Наукова новизна одержаних результатів дослідження полягає в тому, що:

– *вперше розроблено* педагогічні умови формування економічної культури старшокласників (організація навчально-виховного процесу на основі положень діяльнісного підходу до формування економічної культури старшокласників; формування суб'єктної позиції старшокласників щодо оволодіння ними економічною культурою; використання сукупності інтерактивних форм і методів навчально-виховного процесу); *теоретично обґрунтовано і розроблено* технологію формування економічної культури старшокласників загальноосвітніх навчальних закладів (три операційних блоки – мотиваційно-цільовий, організаційно-процесуальний та контрольно-оціночний); *окреслено* сутність понять «економічна культура старшокласників», «формування економічної культури старшокласників» і «технологія формування економічної культури старшокласників»; *визначено* критерії (інформаційно-пізнавальний, мотиваційно-ціннісний, поведінковий), показники та рівні сформованості економічної культури старшокласників;

– *уточнено* сутність поняття «економічна культура особистості» та структуру економічної культури особистості (спеціальні економічні знання, економічні цінності, економічне мислення й свідомість, економічна поведінка);

– *подальшого розвитку набули* зміст і організаційні форми навчально-виховної роботи щодо формування економічної культури старшокласників у навчально-виховному процесі загальноосвітнього навчального закладу.

Практичне значення одержаних результатів полягає у тому, що: впроваджено технологію та педагогічні умови формування економічної культури старшокласників; апробовано сукупність форм навчального-виховного процесу (факультативний курс «Основи економічної культури», гурток «Світ економіки», семінар-практикум «Основи споживчих знань та споживчої культури», економічні проекти, навчальні екскурсії, ділові ігри економічного спрямування тощо); розроблено та впроваджено програму і зміст факультативного курсу «Основи економічної культури» для вчителів та учнів загальноосвітніх навчальних закладів, методичні рекомендації «Педагогічні засади формування економічної культури старшокласників».

Матеріали та висновки дисертації можуть бути використані при розробці програмно-методичних матеріалів, семінарів, написання рефератів у практиці шкільної економічної освіти; у процесі підготовки та перепідготовки учителів до формування економічної культури учнів.

Результати дослідження *впроваджено* у навчально-виховний процес: ЗОНЗ № 284 І-ІІІ ступенів (довідка № 12 від 15.02.2013 р.) і ЗОНЗ № 288 (довідка № 10 від 21.02.2013 р.) м. Києва, ЗОНЗ № 2 (довідка № 32 від 13.02.2013 р.) та ЗОНЗ № 7 (довідка № 151 від 09.04.2013 р.) м. Переяслава-Хмельницького Київської області, ЗОНЗ № 7 (довідка № 249 від 17.12.2012 р.) м. Кам'янця-Подільського Хмельницької області, ЗОНЗ І-ІІІ ступенів с. Новогригорівка (довідка № 76 від 5.09.2010 р.) Геніческого району Херсонської області.

На різних етапах дослідницької роботи було залучено 432 старшокласники – учні 10-11 класів. З них: до експериментальної групи 219 осіб, до контрольної – 213 осіб.

Особистий внесок здобувача. У статті «Причинно-наслідкові тенденції ігнорування економічної підготовки учнів», опублікованій у співавторстві з В.Тересом, автору належить обґрунтування актуальності проблеми економічної освіти учнів загальноосвітніх навчальних закладів та шляхів теоретичної підготовки вчителів до економічного виховання учнів.

Апробація результатів дослідження. Основні теоретичні та практичні результати дослідження було представлено у доповідях і повідомленнях на наукових та науково-практичних конференціях різного рівня: *міжнародній* – «Засоби і технології сучасного навчального середовища» (Кіровоград, 2012); *всеукраїнських* – «Треті сіверянські соціально-психологічні читання» (Чернігів, 2012), «Актуальні проблеми підготовки фахівців у вищій школі» (Слов'янськ, 2012), «Науково-педагогічна спадщина А.С. Макаренка і сучасність» (Луганськ, 2013), «Придніпровські соціально-гуманітарні читання» (Дніпропетровськ, 2013); *вузівських* – «Актуальні проблеми вищої професійної освіти України» (Київ, 2011); *щорічних звітних* науково-практичних конференціях професорсько-викладацького складу кафедр теорії та історії педагогіки і соціальної педагогіки Національного педагогічного університету імені М.П. Драгоманова (2005 – 2012 рр.).

Публікації. Основні результати дисертаційного дослідження відображено в 12 друкованих працях. Серед них: 1 методичні рекомендації, 9 статей у наукових фахових виданнях України (8 – одноосібних, 1 стаття у співавторстві), 2 тези доповідей у збірниках матеріалів конференцій.

Загальний обсяг особистого внеску становить 7,2 друкованих аркушів.

Структура і обсяг дисертації. Робота складається зі вступу, двох розділів, висновків, списку використаних джерел (284 найменувань, з них 2 іноземною мовою), 13 додатків на 31 сторінці. Робота містить 13 таблиць та 7 рисунків на 11 сторінках. Загальний обсяг роботи – 231 сторінка, з них – 174 сторінки основного тексту.

ОСНОВНИЙ ЗМІСТ ДИСЕРТАЦІЇ

У ***вступі*** обґрунтовано актуальність теми дослідження, її зв'язок з науковими програмами, планами, темами; визначено мету, завдання, об'єкт, предмет та методи дослідження; розкрито наукову новизну і практичне значення одержаних результатів; подано відомості про апробацію та впровадження результатів дослідження; відображено інформацію про публікації, структуру й обсяг дисертації.

У першому розділі – ***«Формування економічної культури старшокласників як сучасна педагогічна проблема»*** – розкрито суть процесу формування економічної культури старшокласників як актуальної педагогічної проблеми; представлено економічну культуру як компонент загальної культури особистості; визначено сутність та особливості формування економічної культури старшокласників; окреслено критерії, показники і виявлено рівні сформованості економічної культури старшокласників.

Розкрито різні наукові підходи (аксіологічний, антропологічний, діяльнісний, компетентнісний, культурологічний, соціологічний, філософський, особистісно-діяльнісний) до визначення та характеристики суті феномена культури. Встановлено, що культура розглядається як процес людської праці зі створення матеріальних і духовних цінностей (за Е. Маркаряном); як засіб творчої самореалізації (за І. Агієнко); як багатогранне соціальне явище (за А. Арнольдом) тощо. За основу прийнято діяльнісну теорію походження культури.

Означені теоретичні підходи дозволили розглянути *культуру* як сукупність проявів людської суб'єктності, властивостей та якостей, що характеризують рівень розвитку суспільства, культурно-історичної епохи в її людському вимірі: рівень волі, освіченості, моральності, духовності людей та їх здатностей до культурного саморозвитку. У структурі культури визначено такі складові: духовні та моральні цінності, ідеали, норми; знання, уміння, навички, діяльність, куди входить і соціально-комунікативна діяльність; особистісні якості, здібності й ставлення людини до природи, до себе і до інших.

Визначено поняття «*загальна культура особистості*» (за Н.Криловою), суть якого розкривається через комплекс умов, факторів, якостей, що дозволило виокремити шість систем: 1) систему переконань і ціннісних орієнтацій, 2) систему індивідуальних норм поведінки, 3) систему соціальних почуттів, 4) систему соціальних зразків, 5) систему умінь і здібностей, 6) систему знань та інтересів.

Виявлено, що однією із складових загальної культури є *економічна культура особистості*. Це особистісне утворення, що містить у собі сукупність економічних знань, економічного мислення, досвіду економічної поведінки та їх соціально-позитивний прояв в економічній діяльності особистості. Встановлено, що економічна культура особистості представлена в науці як засіб взаємодії *економічної свідомості* (як відображення економічних відношень і пізнання функціонування і розвитку економічних законів) і *економічного мислення* (як відображення участі в економічній діяльності), що *регулює економічну діяльність індивідів* і соціальних груп та ступінь їх самореалізації у різних типах економічної поведінки.

Розроблено *структуру економічної культури особистості*, яка містить чотири блоки: *спеціальні економічні знання* (знання економічних законів і закономірностей, економічної термінології; компетентність у питаннях економічних змін, які відбуваються в нашій країні тощо); *економічні цінності* (домашнє господарство; товарно-грошові відносини, що поєднують в єдину суперечливу господарську систему сім'ю та державу; власність, що визначає стан як окремої людини, так і держави у світі тощо); *економічне мислення й свідомість* (здатність до економічного аналізу, толерантність, прийняття економічних цінностей та їхнє співвіднесення із загальнолюдськими, критичне ставлення до дійсності тощо); *економічна поведінка* (активна участь в економічній діяльності, уміння раціонально організувати свою діяльність, пошук оптимального вирішення проблем тощо).

На основі означеного ми розглядаємо *економічну культуру старшокласників* як систему узагальнених економічних знань, умінь і навичок, спеціальних інтелектуальних здібностей і якостей, а також моральних принципів та ціннісних норм особистості, які необхідні старшокласникам для адаптації у сучасному

економічному середовищі та забезпечують їхню подальшу продуктивну професійну діяльність, адекватну суті економічної стратегії України.

Розкрито суть процесу *формування економічної культури старшокласників* як поступового, накопичувального руху особистості, що відображається в економічних процесах життєдіяльності старшокласника, відтворюючи сукупність інтелектуальних, світоглядних, мотиваційних, ціннісних та поведінкових компонентів особистості.

Виявлено *особливості формування економічної культури старшокласників* – це накопичення й актуалізація інформації економічного змісту; інтерес до питань і проблем економічного розвитку, отримання економічного прибутку тощо; усвідомлення вибору майбутньої професії певного спрямування; бачення можливості прояву самостійності та самореалізації шляхом набуття економічної незалежності; отримання основних навичок економічної поведінки (покупки, розрахунки, заповнення документів тощо); усвідомлення можливих шляхів фінансових заощаджень, планування витрат, накопичення, побудови власної економічної стратегії; формування ціннісного ставлення до грошей, багатства, визначення меркантильних або альтруїстичних мотивів подальшої економічної поведінки.

Виходячи із багатокомпонентності економічної культури як інтегративного особистісного утворення, обґрунтовано *критерії сформованості економічної культури старшокласників* та їх індикатори-показники.

Інформаційно-пізнавальний критерій дозволяє оцінити прояви економічної обізнаності; основ знання та використання професійної економічної термінології; альтернативність економічного мислення і гнучкість володіння нормами соціально-позитивної економічної поведінки.

Мотиваційно-ціннісний критерій орієнтує на оцінку наявності позитивної мотивації старшокласників до оволодіння економічною культурою; на прийняття та визнання цінності людської праці; прагнення до участі в суспільно-корисній діяльності; готовність співвідносити свої економічні інтереси з нормами моралі.

Поведінковий критерій характеризує здійснення вчинків старшокласників, що відповідають вимогам економічної культури; здатність до використання економічних знань у реальних економічних ситуаціях; самостійність у плануванні та реалізації власних економічних рішень; актуалізацію інших до дотримання норм економічної культури; вироблення стратегії власної економічної поведінки.

На основі визначених критеріїв та показників до них виокремлено чотири *рівні сформованості економічної культури старшокласників* (низький, середній, достатній і високий), які характеризують міру прояву показників у їх сукупності.

Низький рівень сформованості економічної культури старшокласників характеризується індиферентним ставленням школярів до економічного життя суспільства, до економічних знань; відсутністю готовності до їх використання в певних ситуаціях економічного життя; прояви поведінки, що відповідають нормам та правилам економічної культури, спостерігаються рідко.

Середній рівень сформованості економічної культури старшокласників відзначається позитивною оцінкою ролі економічних знань, проявом бажання встановлювати соціально-економічні відносини, хоча учнями допускаються

неточності в обґрунтуванні змісту економічних термінів, понять, явищ; економічний світогляд старшокласників дещо обмежений; домінує ситуативна економічна поведінка, простежуються вчинки «за зразком», за вимогою педагога, за орієнтацією на іншого.

Достатній рівень сформованості економічної культури старшокласників притаманний школярам, які відзначаються здатністю до подолання стереотипів в економічному мисленні завдяки достатньому володінню економічними знаннями, сформованим економічним поглядам і ціннісним орієнтаціям; на цьому рівні старшокласники правильно обґрунтовують зміст основних економічних понять, термінів, проте особисте усвідомлення змісту цих понять є недостатнім. Здійснення вчинків, які б свідчили про наявність у старшокласників позитивної, соціально-корисної економічної поведінки, не є системним.

Старшокласникам з *високим рівнем* сформованості економічної культури притаманна позитивна спрямованість на соціально-економічну діяльність; школярі проявляють високий рівень знань про норми та складові економічної культури; ці знання є системними, досить стійкими. У старшокласників цієї групи помітним є розуміння та прийняття цінностей економічної культури, прагнення наблизитись до еталонних зразків економічної культури; спостерігається готовність до вчинків, що відповідають нормам та правилам економічної культури; вони часто виступають ініціаторами проведення організаційних форм виховної роботи з актуальних економічних проблем.

Дослідницька робота проводилася на базі шести загальноосвітніх навчальних закладів України із залученням старшокласників 10-11-х класів: ЗОНЗ № 284 І-ІІІ ступенів (85 респондентів) і ЗОНЗ № 288 (86 респондентів) м. Києва, ЗОНЗ № 2 (69 респондентів) та ЗОНЗ № 7 (71 респондент) м. Переяслава-Хмельницького Київської області, ЗОНЗ № 7 м. Кам'янця-Подільського (61 респондент) Хмельницької області, ЗОНЗ І-ІІІ ступенів с.Новогригорівка (46 респондентів) Геніческого району Херсонської області.

На *констатувальному етапі* дослідження вирішувались такі *завдання*: анкетування і тестування старшокласників з метою виявлення й оцінювання обізнаності щодо змісту та базових понять економічної культури; аналіз планів роботи й змісту навчально-виховної роботи щодо формування економічної культури старшокласників загальноосвітніх навчальних закладів; опитування педагогів з метою виявлення їхньої готовності до управління процесом щодо формування економічної культури старшокласників.

Для діагностики рівнів сформованості економічної культури використано низку психологічних та педагогічних діагностичних методів і технік: авторське анкетування, методику «Незакінчене речення» (за Н.Самсоновою), метод експертної оцінки, кейс-метод, методику «Карта інтересів» (за А.Голомштоком), методику вивчення мотивів учнів (за Б.Пашнєвим), діагностичні бесіди.

Встановлено, що третина учнів 10-11 класів має низький рівень сформованості економічної культури – 70 осіб (32,86%) у КГ та 72 особи (32,88%) в ЕГ; переважаючим у старшокласників є середній рівень сформованості економічної культури – у КГ його проявило 100 осіб (46,95%), в ЕГ – 105 осіб (47,94%). Досить незначна кількість старшокласників продемонструвала показники достатнього рівня

сформованості економічної культури: в КГ – 34 особи (15,96%); в ЕГ – 33 особи (15,07%). Кількість старшокласників, яких можна було віднести до високого рівня, мінімальна: в КГ – 9 осіб (4,23%); в ЕГ – 9 осіб (4,11%).

Результати сформованості економічної культури старшокласників за кожним із трьох критеріїв (інформаційно-пізнавальний, мотиваційно-ціннісний, поведінковий) відображено у табл.1.

Таблиця 1

Рівні сформованості економічної культури старшокласників КГ і ЕГ (на констатувальному етапі експерименту)

Критерії	Рівні	КГ – 213 респондентів		ЕГ – 219 респондентів	
		Абс.	%	Абс.	%
Інформаційно-пізнавальний	Високий	9	4,23	7	3,19
	Достатній	34	15,96	31	14,16
	Середній	102	47,88	105	47,95
	Низький	68	31,93	76	34,70
Мотиваційно-ціннісний	Високий	15	7,04	15	6,85
	Достатній	36	16,90	37	16,89
	Середній	85	39,91	92	42,01
	Низький	77	36,15	75	34,25
Поведінковий	Високий	2	0,94	4	1,83
	Достатній	34	15,96	31	14,16
	Середній	113	53,05	118	53,88
	Низький	64	30,05	66	30,13

Аналіз даних, представлених у табл.1, дозволив констатувати, що за інформаційно-пізнавальним критерієм переважає середній рівень сформованості показників (47,88% в КГ і 47,95% в ЕГ), а за поведінковим критерієм його проявило більше половини респондентів (53,05% в КГ і 53,88% в ЕГ). За мотиваційно-ціннісним – частка школярів із середнім (39,91% в КГ; 42,01% в ЕГ) і низьким рівнем (36,15% в КГ; 34,25% в ЕГ) практично однакова. Щодо підлітків із високим рівнем сформованості показників, то частка їх незначна, хоча найменше сформовані показники за поведінковим критерієм (0,94% в КГ і 1,83% в ЕГ).

Якісний аналіз показників економічної культури засвідчив відсутність інтересу старшокласників до подій економічного життя та знань і цінностей; невміння більшості старшокласників оперувати термінами економічної теорії та застосовувати знання з економіки в повсякденній діяльності; відсутність чіткої стратегії в побудові перспектив власної економічної поведінки тощо.

Виявлено труднощі та недоліки і у практиці формування економічної культури старшокласників, зокрема: відсутність у педагогів стійкої позиції щодо вирішення проблем формування економічної культури старшокласників; мінімальна кількість тем у програмах навчальних предметів «Географія», «Екологія», «Людина і світ», які можуть сприяти збагаченню спеціальних економічних знань учнів; недостатня

спрямованість базового курсу «Економіка» на розв'язання практичних аспектів формування економічної культури старшокласників; епізодичність виховної роботи зі старшокласниками за означеним напрямом; відсутність цілеспрямованих організаційних форм роботи практичного спрямування.

Зазначені проблеми потребували розробки програми експериментальної роботи задля упровадження педагогічних умов та технологічного забезпечення з метою підвищення ефективності формування економічної культури старшокласників у навчально-виховному процесі загальноосвітніх навчальних закладів.

У другому розділі – ***«Експериментальна робота з впровадження педагогічних умов формування економічної культури старшокласників»*** – здійснено змістову характеристику педагогічних умов формування економічної культури старшокласників; деталізовано технологічне забезпечення формування економічної культури старшокласників в навчально-виховному процесі загальноосвітнього навчального закладу; представлено хід експериментальної роботи з впровадження педагогічних умов формування економічної культури старшокласників; здійснено оцінку та аналіз ефективності впровадження педагогічних умов і педагогічної технології формування економічної культури старшокласників.

Розроблено перелік *педагогічних умов формування економічної культури старшокласників* та визначено оптимальні шляхи їх реалізації: 1) *організація навчально-виховного процесу на основі положень діяльнісного підходу до формування економічної культури старшокласників* передбачала пізнання, осмислення, сприйняття, закріплення, практичне застосування отриманих знань, умінь і навичок економічної культури; активність старшокласника в умовах конкретних ситуацій економічної поведінки – обґрунтування, виокремлення, перетворення; діяльність в умовах економічного гуртка, факультативного курсу та ділових економічних ігор); 2) *формування суб'єктної позиції старшокласників щодо оволодіння ними економічною культурою* зумовило організацію навчально-виховного процесу як взаємодію рівноправних суб'єктів; формування особисто-значущих мотивів участі в економічному житті; суб'єктний аналіз проблемних економічних ситуацій; розвиток умінь самостійної роботи; 3) *використання сукупності інтерактивних форм і методів навчально-виховного процесу* реалізовувалося шляхом упровадження у навчально-виховний процес таких форм роботи як проблемні навчальні ситуації, кейси, дискусійні форми роботи, захист економічних проектів.

Зазначені педагогічні умови також обумовили необхідність упровадження наскрізної програми роботи з батьками, яка передбачала такі форми роботи, як конференція, круглий стіл, практикум, батьківські збори, станційна гра.

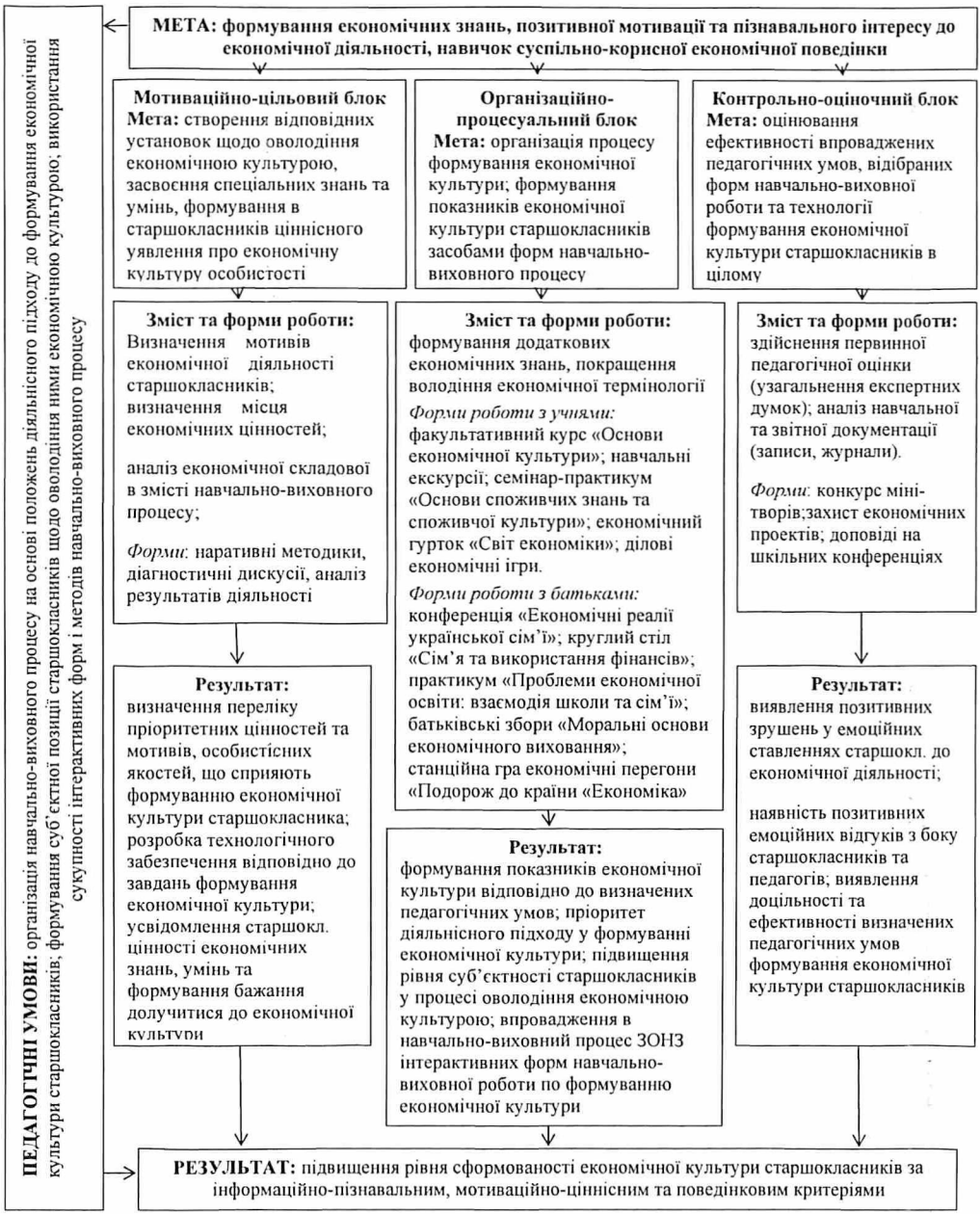

Рис. 1 Технологія формування економічної культури старшокласників загальноосвітніх навчальних закладів

Технологію формування економічної культури старшокласників визначено як діяльність суб'єктів навчально-виховної роботи загальноосвітнього навчального закладу, побудовану за логічною послідовністю операційних блоків (мотиваційно-цільового, організаційно-процесуального, контрольно-оціночного) та спрямовану на формування складових і показників економічної культури старшокласників. Логіка технологічного процесу представлена на рис. 1.

Зважаючи на технологічність процесу формування економічної культури старшокласників, *педагогічні умови* розглянуто як структурні рамки для використання відповідних педагогічних технологій, організаційних форм і педагогічних засобів. Встановлено, що визначені педагогічні умови дозволяють оптимально реалізувати операційні блоки технології формування економічної культури старшокласників і відображають відповідні критерії.

Доведено, що технологізація процесу формування економічної культури старшокласників відображає технологічне забезпечення цього процесу і включає розробку операційних блоків, що містять сукупність форм, методів, способів та прийомів навчально-виховного процесу, які забезпечують успішне формування окреслених показників економічної культури старшокласників. Це передбачило реалізацію змісту основних блоків під час *формувального експерименту*.

Мотиваційно-цільовий блок дозволив створити відповідні установки старшокласників щодо оволодіння економічною культурою, сформувати їхні цільові орієнтири на розвиток таких показників економічної культури, як позитивна мотивація до оволодіння економічною культурою, пізнавальний інтерес до економічної діяльності, усвідомлення суті економічних реалій сьогодення. З цією метою було застосовано низку *наративних методик* (міні-твори «Ми відповідаємо за економічне майбутнє України», есе «Людина у світі грошей») та *діагностичних дискусій* «Духовність і багатство: друзі чи вороги?», «Гроші – володарі світу. Так чи ні?» та ін.

Змістом *організаційно-процесуального блоку* технології стало формування таких показників економічної культури старшокласників: володіння основами економічної теорії; наявність знань та використання економічної термінології; знання норм соціально-позитивної економічної поведінки.

З метою реалізації завдань організаційно-процесуального блоку технології впроваджено такі *форми роботи*: *семінар-практикум* «Основи споживчих знань та споживчої культури», який дозволив ознайомити учнів з правами й обов'язками споживачів, сформувати у них уміння відрізняти підроблені товари від фірмових, навчити заповнювати документи за наявності зразка; *дискусійні форми роботи* – диспути («Чи вигідно Україні вступати у світову організацію торгівлі?», «Чи потрібна суспільству реклама?», «Чи може принести прибуток чесна діяльність підприємця?»), експрес-дебати («Чи легко бути багатим?», «Піратська копія. За чи проти?», «Життя після школи: робота чи навчання?», «Кишенькові гроші для дитини. За і проти?», «Вибір професії: престиж чи покликання?»); *навчальні екскурсії* (в міський центр зайнятості, на молодіжну біржу праці, в Ощадбанк України, в комерційні банки міста) з метою ознайомлення з проблемою нестачі робочих місць, шляхами подолання безробіття, із затребуваними професіями на ринку праці, з вимогами, які висуваються сьогодні роботодавцями до пошукачів

роботи; з різними видами банківських операцій; *ділові економічні ігри* («Бізнес-план», «Чиста вода» та ін.), які забезпечили активну, суспільно-корисну діяльність старшокласників, їхню готовність створювати та втілювати модель соціально-господарського механізму, набуття старшокласниками досвіду економічної поведінки як складової економічної культури.

Формуванню у старшокласників уявлень про теоретичні та методичні основи розвитку економічної культури, розкриттю перед ними перспектив майбутнього професійного самовизначення у контексті виховання економічної культури сприяв *факультативний курс «Основи економічної культури»*. З метою посилення практичної спрямованості отриманих економічних знань була запропонована учням 10 класів паралельно до стандартного курсу «Економіка» факультативна програма, розрахована на 34 академічні години (2 години на тиждень). Факультатив містив сукупність цілеспрямованих форм та методів навчально-виховної роботи з формування економічної культури старшокласників – метод контрактів, використання проблемних запитань економічного змісту, розв'язання ситуацій (кейсів), що містили економічні проблеми. Важливим змістовим аспектом факультативу стало формування морально-ціннісних орієнтацій старшокласників: становлення ціннісних уявлень, готовність співвідносити свої інтереси із суспільними, відповідати за результати своєї діяльності та поведінки тощо.

Виконанню завдань організаційно-процесуального блоку технології сприяло впровадження програми *гуртка «Світ економіки»*, який працював за методикою тематичних групових занять (наприклад, «Економічні системи країн світу», «Попит, пропозиція та ринкові ціни», «Як започаткувати власний бізнес?», «Що таке конкуренція?» тощо). План роботи гуртка розроблявся нами разом із активом гуртка на його загальних зборах з урахуванням особистих інтересів учнів, їхніх нахилів та здібностей. Питання, які розглядалися на засіданнях гуртка (бізнес, особистість у бізнесі, визначення змісту діяльності підприємця, порівняння бізнесу з іншими сферами діяльності людини, етика бізнесу, складові підприємницької культури, особливості проведення переговорів тощо), сприяли формуванню в учнів економічно значущих ціннісних орієнтацій та соціально відповідальної поведінки, необхідних для успішної самореалізації у сфері бізнесу й особистої самореалізації.

До виховної роботи також було залучено батьків старшокласників (128 осіб), за участю яких було розроблено та впроваджено у навчально-виховний процес шкіл такі форми роботи: *конференція* «Економічні реалії української сім'ї», метою якої стало розкриття ролі сім'ї в економічному розвитку учнів; *круглий стіл* «Сім'я та використання спільних фінансів», який охопив низку питань щодо матеріального забезпечення сім'ї, технологій ощадливого використання грошей членами сім'ї; *практикум* «Проблеми економічної освіти: взаємодія школи та сім'ї», який передбачив формування навичок соціально-позитивної економічної поведінки старшокласників та членів сім'ї; *батьківські збори* «Моральні основи економічного виховання», де були обговорені питання діалектики моралі витрат та економічних прибутків; *станційна гра* «Економічні перегони – «Подорож до країни «Економіка», під час якої діти та батьки продемонстрували рівень сформованості, у них, економічних знань і навичок.

У рамках *контрольно-оціночного блоку* було здійснено первинну оцінку ефективності запропонованих педагогічних умов. Упровадження цього блоку передбачило формування таких показників економічної культури старшокласників: прагнення до участі в суспільно-корисній діяльності; готовність співвідносити свої економічні інтереси з вимогами моралі, здійснення вчинків, що відповідають вимогам економічної культури; здатність до використання економічних знань у реальних ситуаціях економічної дійсності; самостійність у плануванні та реалізації економічних рішень.

Комплексною формою оцінки ефективності впроваджуваних педагогічних умов став *захист старшокласниками економічних проектів* за темами: «Економічні коливання, безробіття та інфляція», «Розвиток малого бізнесу», «Тіньова економіка. Шляхи її подолання», «Успішне підприємництво» та інші. Результати своїх пошуків школярі представили у формі доповідей на шкільній конференції з презентацією основних ідей і висновків проведеного дослідження.

На етапі *контрольного експерименту* було визначено динаміку сформованості рівнів економічної культури старшокласників у контрольних та експериментальних групах; перевірено вірогідність отриманих результатів за допомогою методів математичної статистики; визначено перспективні напрями формування економічної культури старшокласників у системі навчально-виховної роботи.

Повторна педагогічна оцінка рівнів сформованості економічної культури старшокласників після формувального експерименту відбувалась шляхом використання діагностичних методик, які застосовувалися під час констатувального експерименту, та додаткових діагностичних технік, зокрема наративних методик, тесту трудових цінностей та тесту інтелекту і креативності Гілфорда.

Дані, отримані в результаті контрольного оцінювання рівня сформованості економічної культури старшокласників, засвідчили динаміку рівнів в ЕГ (219 респ.), і в КГ (213 респ.) (рис. 2). Водночас абсолютний приріст за трьома критеріями на час завершення формувального експерименту становив: для експериментальних груп – 49 % (147 респ.), для контрольних груп – 7,6% (23 респ.).

Найбільша сукупна позитивна динаміка для ЕГ зафіксована у показниках достатнього рівня (за інформаційно-пізнавальним критерієм +21,91%; за мотиваційно-ціннісним + 12,79%; за поведінковим + 21,0%).

Встановлено, що частина старшокласників на час завершення експерименту не подолала меж низького рівня: в ЕГ – 9,13% (20 респ.) і в КГ – 26,76% (57 респ.), хоча результати засвідчили, що в ЕГ таких школярів у 2,85 рази менше. Це дозволило стверджувати, що деякі старшокласники потребують ще додаткової роботи щодо формування економічної культури.

Виявлено, що позитивна динаміка високого рівня сформованості економічної культури старшокласників була не досить значною як для учасників ЕГ, так і для КГ (відповідно 1,98 % та 0,47%), оскільки старшокласники не мають ще достатнього економічного досвіду у цьому плані.

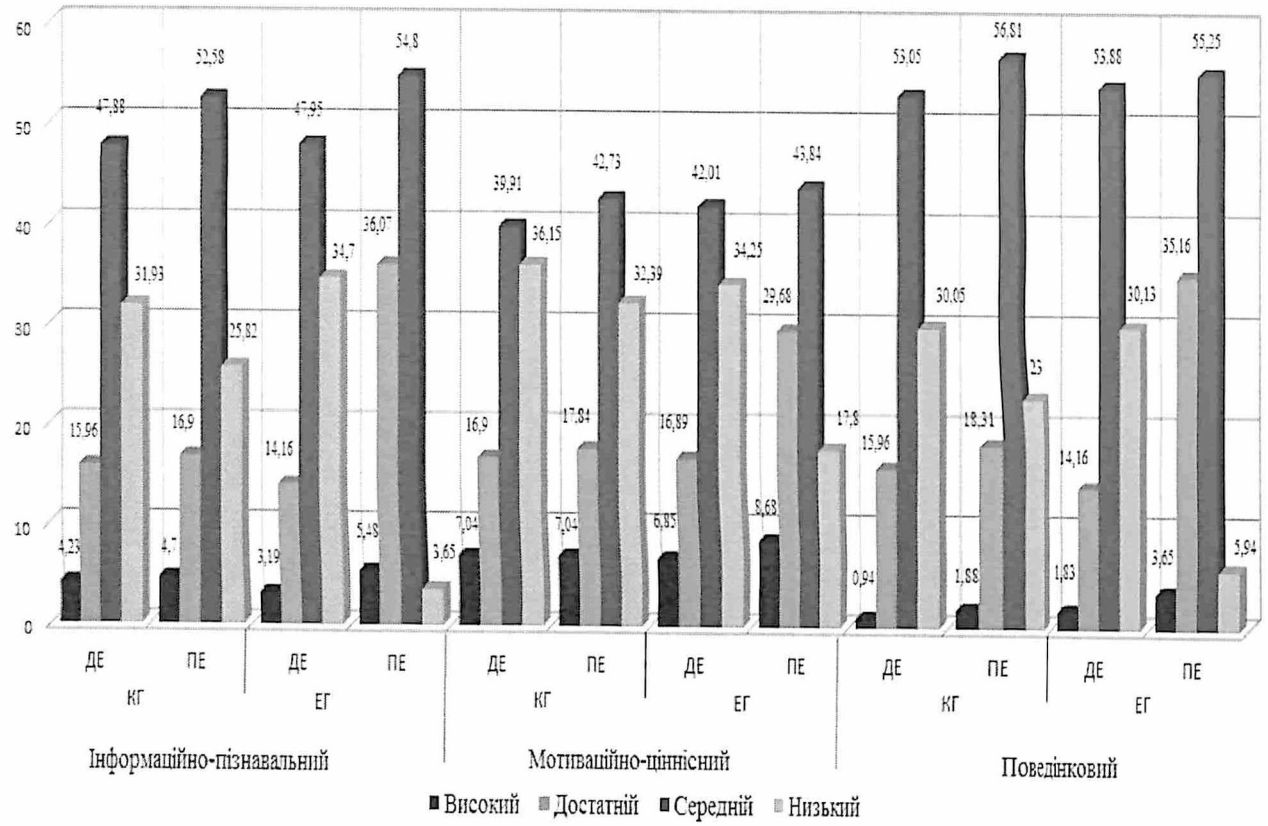

Рис.2. Динаміка рівнів сформованості економічної культури старшокласників КГ та ЕГ за трьома критеріями, %

Аналіз отриманих даних (див. рис. 2) дозволив також виявити коефіцієнт сформованості показників економічної культури старшокласників експериментальних та контрольних груп, зафіксований до і після проведення формувального експерименту. Для цього використано модифікований варіант формули С. Сисоєвої:

$$k = \frac{Вр + \frac{2}{3} Др + \frac{1}{3} Ср}{Q}$$

де Вр – кількість показників високого рівня, Др – кількість показників достатнього рівня, Ср – кількість показників середнього рівня, Q – загальна кількість показників.

Результати відображені у цифрових показниках коефіцієнта сформованості економічної культури старшокласників. За інформаційно-пізнавальним критерієм до експерименту ЕГ – 0,24, КГ – 0,24; після формувального експерименту ЕГ – 0,68, КГ – 0,26; за мотиваційно-ціннісним критерієм до експерименту ЕГ – 0,19, КГ – 0,18; після формувального експерименту ЕГ – 0,61, КГ – 0,25; за поведінковим критерієм до експерименту ЕГ мала – 0,25, КГ – 0,23; після експерименту ЕГ – 0,67, КГ – 0,31.

З метою визначення статистичної значущості у динаміці рівнів сформованості показників економічної культури старшокласників було також проведено аналіз одержаних результатів у експериментальних та контрольних групах за методикою М.Грабаря і К.Краснянської (χ^2-критерій). Згідно зі статистичними підрахунками зміни в рівнях економічної культури старшокласників експериментальних груп завдяки впровадженню педагогічних умов та організації технології формування економічної культури старшокласників у навчально-виховному процесі є статистично значущими, тобто вірогідними.

Таким чином, здійснений нами аналіз результатів експериментального дослідження за означеною проблемою дозволив засвідчити ефективність, доцільність і можливість упровадження в практику педагогічних умов та технології формування економічної культури старшокласників.

ВИСНОВКИ

У дисертації представлено теоретичне узагальнення та запропоновано нові підходи до вирішення проблеми формування економічної культури старшокласників, що полягають у теоретичному обґрунтуванні та практичному впровадженні педагогічних умов формування економічної культури старшокласників та розробці й реалізації технології формування економічної культури старшокласників в навчально-виховному процесі загальноосвітніх навчальних закладів.

Результати теоретичного та експериментального дослідження засвідчили досягнення мети і вирішення поставлених завдань та стали підставою для формулювання таких *висновків:*

1. Результати наукового пошуку за темою дослідження дозволили стверджувати, що проблема формування економічної культури старшокласників є актуальною, оскільки зумовлена не лише суспільним запитом, але й освітньою

системою, потребами старшокласників і є предметом уваги різних наук. На основі теоретичного аналізу наукової літератури з проблеми формування економічної культури особистості розкрито різні підходи до визначення та характеристики культури (аксіологічний, антропологічний, діяльнісний, компетентнісний, культурологічний, соціологічний, філософський, особистісно-діяльнісний) і обрано діяльнісний підхід до поняття «культура» як до процесу людської праці зі створення матеріальних і духовних цінностей. Загальна характеристика суті культури сприяла уточненню поняття «*економічна культура особистості*» (як складової загальної культури особистості; як особистісного утворення, що включає сукупність економічних знань, економічного мислення, досвіду економічної поведінки та їх соціально-позитивний прояв в економічній діяльності особистості) та його *структури* (спеціальні економічні знання, економічні цінності, економічне мислення й свідомість, економічна поведінка). *Економічну культуру старшокласників* ми розглядаємо як систему узагальнених економічних знань, умінь і навичок, спеціальних інтелектуальних здібностей і якостей, а також моральних принципів та ціннісних норм особистості, які необхідні старшокласникам для адаптації у сучасному економічному середовищі та забезпечують їхню подальшу продуктивну професійну діяльність, адекватну суті економічної стратегії України.

Визначено суть процесу *формування економічної культури* старшокласників як поступового, накопичувального руху особистості, що відображається в економічних процесах життєдіяльності старшокласника, відтворюючи сукупність інтелектуальних, світоглядних, мотиваційних, ціннісних та поведінкових компонентів особистості. *Особливостями* цього процесу є накопичення й актуалізація інформації економічного змісту; інтерес до питань і проблем економічного розвитку, отримання економічного прибутку тощо; усвідомлення вибору майбутньої професії певного спрямування; бачення можливості прояву самостійності та самореалізації шляхом набуття економічної незалежності; отримання основних навичок економічної поведінки (покупки, розрахунки, заповнення документів тощо); усвідомлення можливих шляхів фінансових заощаджень, планування витрат, накопичення, побудови власної економічної стратегії; формування ціннісного ставлення до грошей, багатства, визначення меркантильних або альтруїстичних мотивів подальшої економічної поведінки.

2. Виходячи із багатокомпонентності економічної культури як інтегративного особистісного утворення, обґрунтовано *критерії сформованості економічної культури старшокласників* та їх індикатори-*показники*: *інформаційно-пізнавальний* – прояв економічної обізнаності; основ знання та використання професійної економічної термінології; альтернативність економічного мислення і гнучкість володіння нормами соціально-позитивної економічної поведінки; *мотиваційно-ціннісний* – наявність позитивної мотивації старшокласників до оволодіння економічною культурою; прийняття та визнання цінності людської праці; прагнення до участі в суспільно-корисній діяльності; готовність співвідносити свої економічні інтереси з нормами моралі; *поведінковий* – здійснення вчинків старшокласниками, що відповідають вимогам економічної культури; здатність до використання економічних знань у реальних економічних ситуаціях; самостійність у плануванні та реалізації власних економічних рішень; актуалізація інших до дотримання норм

економічної культури; вироблення стратегії власної економічної поведінки. На основі визначених критеріїв та показників виокремлено чотири *рівні сформованості економічної культури старшокласників* (низький, середній, достатній, високий) та подано їх змістову характеристику. Встановлено певні особливості прояву показників за рівнями. Зокрема, переважна більшість старшокласників має показники середнього рівня (КГ – 46,95%, ЕГ – 47,94%), а третина – низького (КГ – 32,86 і ЕГ – 32,88%). При цьому лише незначна частка старшокласників продемонструвала достатній рівень прояву показників (КГ – 15,96%, ЕГ – 15,07%), а на високому рівні цей відсоток був мінімальним (КГ – 4,23%, ЕГ – 4,11%).

3. Розроблено та впроваджено *педагогічні умови* формування економічної культури старшокласників: а) організація навчально-виховного процесу на основі положень діяльнісного підходу до формування економічної культури старшокласників (пізнання, осмислення, сприйняття, закріплення, практичне застосування отриманих знань, умінь і навичок економічної культури; активність старшокласника в умовах конкретних ситуацій економічної поведінки – обґрунтування, виокремлення, перетворення; діяльність в умовах економічного гуртка); б) формування суб'єктної позиції старшокласників щодо оволодіння ними економічною культурою (організація навчально-виховного процесу як взаємодії рівноправних суб'єктів; формування особисто-значущих мотивів участі в економічному житті; суб'єктний аналіз проблемних економічних ситуацій; розвиток умінь самостійної роботи); в) використання сукупності інтерактивних форм і методів навчально-виховного процесу (проблемні навчальні ситуації, кейси, дискусійні форми роботи, участь старшокласників у підготовці та захисті економічних проектів). Зважаючи на технологічність процесу формування економічної культури старшокласників, педагогічні умови розглянуто як структурні рамки для використання відповідних педагогічних технологій, організаційних форм і педагогічних засобів. Наголошено, що визначені педагогічні умови дозволяють оптимально реалізувати операційні блоки технології формування економічної культури старшокласників і відображають відповідні критерії.

4. Визначено суть *технології формування економічної культури старшокласників* як діяльність суб'єктів навчально-виховної роботи загальноосвітнього навчального закладу, побудовану за логічною послідовністю операційних блоків (мотиваційно-цільового, організаційно-процесуального та контрольно-оціночного) та спрямовану на формування складових і показників економічної культури старшокласників. Суть технології полягала у реалізації операційних блоків, що містять сукупність форм, методів, способів та прийомів навчально-виховного процесу і які в сукупності забезпечують успішне формування показників економічної культури старшокласників. При цьому *мотиваційно-цільовий блок* передбачає створення відповідних установок старшокласників щодо оволодіння економічною культурою, засвоєння економічних знань та умінь і формування ціннісного уявлення про економічну культуру особистості. З цією метою було застосовано низку наративних методик (міні-твори «Ми відповідаємо за економічне майбутнє України», есе «Людина у світі грошей») та діагностичних дискусій «Духовність і багатство: друзі чи вороги?», «Гроші – володарі світу. Так чи ні?». Змістом роботи в межах *організаційно-процесуального блоку* стало

впровадження інтерактивних форм і методів навчально-виховного процесу: факультативного курсу «Основи економічної культури», економічного гуртка «Світ економіки», навчальних екскурсій (в міський центр зайнятості, на молодіжну біржу праці, в Ощадбанк України, в комерційні банки міста), семінару-практикуму «Основи споживчих знань та споживчої культури», ділових економічних ігор «Бізнес-план», «Чиста вода», економічних проектів «Економічні коливання, безробіття та інфляція», «Розвиток малого бізнесу», «Тіньова економіка. Шляхи її подолання», «Успішне підприємництво» тощо. *Контрольно-оціночний блок* забезпечив можливість первинної оцінки ефективності впроваджених педагогічних умов, відібраних форм навчально-виховної роботи та технологічного процесу формування економічної культури старшокласників. Комплексною формою оцінки ефективності впроваджуваних педагогічних умов став захист старшокласниками економічних проектів («Економічні коливання, безробіття та інфляція», «Розвиток малого бізнесу», «Тіньова економіка. Шляхи її подолання», «Успішне підприємництво» та ін.), який проводився у формі доповідей на шкільній конференції з презентацією основних ідей і висновків проведеного дослідження.

5. Експериментальна перевірка ефективності технологій і педагогічних умов формування економічної культури старшокласників у навчально-виховному процесі загальноосвітнього навчального закладу засвідчила динаміку в рівнях сформованості економічної культури старшокласників контрольних та експериментальних груп. Водночас абсолютний приріст за трьома рівнями на кінець експерименту становив: 7,6% (23 респондентів) для учасників контрольних груп та 49% (147 респондентів) для учасників експериментальних груп. В експериментальних групах сукупна позитивна статистично значуща динаміка відзначена в показниках достатнього рівня (інформаційно-пізнавальний критерій +21,91%; мотиваційно-ціннісний +12,79%; поведінковий +21,0%). Отримані дані засвідчують результативність впроваджених у практику розроблених педагогічних умов та технологічного забезпечення процесу формування економічної культури старшокласників.

Дисертаційне дослідження не вичерпує усіх аспектів вирішення проблеми формування економічної культури старшокласників. *Перспективними напрямками* дослідження означеної проблеми можуть стати: вивчення зарубіжного досвіду формування економічної культури молоді; формування економічних цінностей вихованців різного віку; зміст, форми та специфіка позанавчальної виховної роботи по формуванню економічної культури учнів.

Список опублікованих праць за темою дисертації:

Наукові праці, в яких опубліковані основні наукові результати дисертації:

1.Дзюбенко Н.М. Педагогічні засади формування економічної культури старшокласників : методичні рекомендації / Н.М. Дзюбенко ; за ред. О.Т. Шпака. – К. : НПУ імені М.П.Драгоманова, 2012. – 74 с.

2.Гридасова (Дзюбенко) Н. Причинно-наслідкові тенденції ігнорування економічної підготовки учнів / Н.Гридасова (Дзюбенко), В.Терес // Молодь і ринок. – Дрогобич : ДДПУ імені Івана Франка, 2006. – №2 (17). – С. 8–11.

3.Гридасова (Дзюбенко) Н. Місце і роль економічної культури у структурі

загальної культури особистості / Н.Гридасова (Дзюбенко) // Молодь і ринок. – Дрогобич : ДДПУ імені Івана Франка, 2011. – №2 (73). – С. 141–145.

4.Гридасова (Дзюбенко) Н. Підготовка вчителя до формування економічної культури учнів в системі особистісно орієнтованого навчання / Н.Гридасова (Дзюбенко) // Вісник НАУ. – Київ : Національний авіаційний університет, 2011. – №1 (46). – С.175–179.

5.Гридасова (Дзюбенко) Н. Критерії і показники сформованості економічної культури старшокласників / Н.Гридасова (Дзюбенко) // Збірник наукових праць Харківського національного педагогічного університету імені Григорія Сковороди «Теорія та методика навчання та виховання» : зб. наук. пр. / [За заг. редакцією член-кор. НАПН України А.В. Троцко]. – Харків : ХНПУ, 2012. – Вип. 31. – С. 68–78.

6.Гридасова (Дзюбенко) Н. Використання педагогічних технологій у процесі формування економічної культури старшокласників / Н.Гридасова (Дзюбенко) // Наукова скарбниця освіти Донеччини : наук.-метод. журн. – Донецьк. 2012. – № 1(10). – С.54–58.

7.Гридасова (Дзюбенко) Н. Організаційно-методичне забезпечення реалізації педагогічних умов формування економічної підготовки старшокласників / Н.Гридасова (Дзюбенко) // Науковий часопис НПУ імені М.П. Драгоманова. Серія 11. Соціальна робота. Соціальна педагогіка. – Вип. 15 : зб. наук. праць. – К. : НПУ імені М.П. Драгоманова, 2012. – С. 125–131.

8.Гридасова (Дзюбенко) Н. Проблеми формування економічної культури / Н.Гридасова (Дзюбенко) // Гуманізація навчально-виховного процесу : зб. наук. праць / [За заг. ред. проф. В.І. Сипченка]. – Спецвип. 8. – Ч.ІІ. – Слов'янськ : СДПУ, 2012. – С. 309–316.

9.Дзюбенко Н. Оцінка та аналіз ефективності впровадження педагогічних умов формування економічної культури старшокласників / Н. Дзюбенко // Науковий часопис НПУ імені М.П. Драгоманова. Серія 11. Соціальна робота. Соціальна педагогіка : зб. наук. праць. – Вип. 16. – К. : НПУ імені М.П. Драгоманова, 2013. – С. 194–202.

10. Гридасова (Дзюбенко) Н. Педагогічні засади формування економічної культури старшокласників / Н.Гридасова (Дзюбенко) // Вісник Чернігівського національного педагогічного університету імені Т.Г. Шевченка [Текст]. Т.1. Вип. 104 / Чернігівського національного педагогічного університету імені Т.Г. Шевченка; гол. ред. Носко М.О. – Чернігів : ЧНПУ, 2012. – С. 80–83.

Опубліковані праці апробаційного характеру:

11. Гридасова (Дзюбенко) Н. До проблеми змістового наповнення і формування економічної культури старшокласників / Н.Гридасова (Дзюбенко) // Актуальні проблеми вищої професійної освіти України : матер. наук.-практ. конф., 24-25 березня 2011 р., Київ / [За заг. ред. І.В. Лузік, О.М. Акмолдінової]. – К. : НАУ. – С. 82–83.

12. Гридасова (Дзюбенко) Н. Формування економічної культури старшокласників як першочергове завдання сучасної школи / Н.Гридасова (Дзюбенко) // Засоби і технології сучасного навчального середовища : зб. тез VIII (XVIII) міжнар. наук.-практ. конф., 27-28 квітня 2012. – Кіровоград, 2012. – С.17–19.

АНОТАЦІЇ

Дзюбенко Н.М. Педагогічні умови формування економічної культури старшокласників. – На правах рукопису.

Дисертація на здобуття наукового ступеня кандидата педагогічних наук за спеціальністю 13.00.07 – теорія і методика виховання. – Національний педагогічний університет імені М. П. Драгоманова, МОН України, Київ, 2013.

У роботі визначено та теоретично обґрунтовано сутність економічної культури старшокласників і її особливості формування; визначено критерії (інформаційно-пізнавальний, мотиваційно-ціннісний, поведінковий), показники та рівні сформованості економічної культури старшокласників. В конкретних педагогічних умовах (організація навчально-виховного процесу на основі положень діяльнісного підходу до формування економічної культури старшокласників; формування суб'єктної позиції старшокласників щодо оволодіння ними економічною культурою; використання сукупності інтерактивних форм і методів навчально-виховного процесу) реалізовано операційні блоки (сукупність форм, методів, способів та прийомів) розробленої технології формування економічної культури старшокласників.

Ключові слова: економічна культура, структура економічної культури старшокласників, формування економічної культури старшокласників, педагогічні умови формування економічної культури старшокласників, технологія формування економічної культури старшокласників.

Дзюбенко Н.М. Педагогические условия формирования экономической культуры старшеклассников. – На правах рукописи.

Диссертация на соискание ученой степени кандидата педагогических наук по специальности 13.00.07 – теория и методика воспитания. – Национальный педагогический университет имени М. П. Драгоманова, МОН Украины, Киев, 2013.

В диссертационном исследовании определены и теоретически обоснованы сущность и особенности формирования экономической культуры старшеклассников. Экономическую культуру старшеклассников представлено как систему обобщенных экономических знаний, умений и навыков, специальных интеллектуальных способностей и качеств, а также моральных принципов и ценностных норм личности, которые необходимы старшеклассникам для адаптации в современной экономической среде и обеспечения их дальнейшей продуктивной профессиональной деятельности, адекватной факторам экономического развития Украины. Разработаны критерии (информационно-познавательный, мотивационно-ценностный, поведенческий), показатели и выявлены уровни сформированности экономической культуры старшеклассников.

Формирование экономической культуры старшеклассников определено как процесс постепенного, накопительного движения личности молодого человека, что находит реализацию в экономических аспектах жизнедеятельности старшеклассника, выступая как совокупность интеллектуальных, мировоззренческих, мотивационных, ценностных и поведенческих показателей.

Установлено, что особенностями формирования экономической культуры старшеклассников являются: накопление и актуализация значение информации экономического содержания; интерес к проблемам экономического развития и путей получения прибыли; осознание выбора будущей профессии; видение личной самостоятельности и самореализации путем приобретения экономической независимости и экономической самостоятельности, получение основных навыков экономического поведения; построение собственной экономической стратегии, формирование ценностного отношения к деньгам, богатству, определение меркантильных или альтруистических мотивов дальнейшего экономического поведения и др.

Выявлены и охарактеризованы педагогические условия формирования экономической культуры старшеклассников (организация учебно-воспитательного процесса на основе положений деятельностного подхода к формированию экономической культуры старшеклассников, формирование субъектной позиции старшеклассников относительно овладения ими экономической культурой; использование совокупности интерактивных форм и методов учебно-воспитательного процесса);

В диссертации представлены результаты разработки и внедрения технологического обеспечения формирования экономической культуры старшеклассников, что представляет собой: разработку операционных блоков, содержащих совокупность форм, методов, способов и приемов учебно-воспитательного процесса, и обеспечивают успешное формирование показателей экономической культуры старшеклассников.

Технологию формирования экономической культуры старшеклассников представлено как поэтапное внедрение и единство операционных блоков: мотивационно-целевого, организационно-процессуального и контрольно-оценочного. Мотивационно-целевой блок предусматривал создание соответствующих установок по овладению экономической культурой, усвоения специальных знаний и умений и формирования ценностного представления об экономической культуру личности. Содержанием организационно-процессуального блока технологии стало формирование таких показателей экономической культуры старшеклассников, как: владение основами экономической теории; наличие знаний и использования экономической терминологии; знание норм социально-позитивного экономического поведения. Он включил внедрение факультативного курса, учебных экскурсий, семинара-практикума, экономического кружка, деловых экономических игр, экономических проектов и т.д. Контрольно-оценочный блок обеспечил попытку первичной оценки эффективности внедренных педагогических условий, отобранных форм учебно-воспитательной работы и всей технологии формирования экономической культуры старшеклассников в целом.

Анализ результатов экспериментального исследования позволил подтвердить эффективность внедрения в практику педагогических условий и технологического обеспечения процесса формирования экономической культуры старшеклассников.

Ключевые слова: экономическая культура, структура экономической культуры старшеклассников, формирования экономической культуры старшеклассников, педагогические условия формирования экономической культуры

старшеклассников, технология формирования экономической культуры старшеклассников.

Dzyubenko N.M. Pedagogical conditions of formation of senior-pupils' economic culture. – Manuscript.

Dissertation for the degree of candidate of pedagogical sciences, specialty 13.00.07 – theory and method of education. – National Pedagogical Dragomanov University, Department of Education and Science of Ukraine, Kyiv, 2013.

In dissertation research the essence and feature of formation of senior-pupils' economic culture are theoretically proved, criteria (informational-cognitive, motivational-value, behavioural), indicators and levels of formation of senior-pupils' economic culture are defined. The specific pedagogical conditions are characterized (organization of educational process on the basis of active approach for senior-pupils' economic culture's and subject position's formations in the educational process; using the interactive forms and methods of the educational process), operational blocks are realized (forms' set, methods, ways and receptions) developing technology of formation of senior-pupils' economic culture.

Keywords: economic culture, structure of senior-pupils' economic culture, formation of senior-pupils' economic culture, pedagogical conditions of formation of senior-pupils' economic culture, technology of formation of senior-pupils' economic culture.

Підписано до друку 12.09.2013 р. Формат 60x84/16.
Папір офсетний. Гарнітура Таймс.
Наклад 100 прим. Зам. № 445
Віддруковано з оригіналів

Видавництво Національного педагогічного університету
імені М.П. Драгоманова. 01601, м. Київ-30, вул. Пирогова, 9
Свідоцтво про реєстрацію № 1101 від 29.10.2002.
(044) 239-30-26

НБ НПУ
100202611